

О.В. ЛУКАШ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, 01033 м. Київ, вул. Володимирська, 64

НОВІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ІНВАЗІЙ ЗДИЧАВІЛИХ ІНТРОДУЦЕНТІВ НА ЛІВОБЕРЕЖНОМУ ПОЛІССІ

На Лівобережному Поліссі України виявлено нові місцезнаходження інвазій трьох адвентивних видів — *Heracleum mantegazzianum* Sommier & Levier, *Impatiens glandulifera* Royle, *Rudbeckia laciniata* L. Досліджено їх еколого-ценотичну приуроченість. Відмічено активне поширення цих видів за межі рудеральних ценозів у природні угруповання. Уперше для Східного Полісся описано інвазію *Rudbeckia laciniata*, натуралізація якої відбувається в заболоченій заплаві колишньої річки.

Одним із чинників, які завдають непоправної шкоди існуванню видів, рослинних угруповань та функціонуванню екосистем у цілому, є поширення неаборигенних організмів, зокрема інвазійних рослин. Ґрунтуючись на фактичних даних, провідні українські фахівці з проблеми фітоінвазій зазначають [8, 9, 16], що в нашій країні процес адвентизації флори прогресує, чітко простежуються тенденції до збільшення кількості адвентивних видів, зростання темпів заносу, поширення, ступеня натуралізації та розширення спектру їх місцезростань. Адвентизація флори має місце зокрема на Лівобережному Поліссі, де природні екотопи, які у другій половині ХХ ст. були знищені або порушені внаслідок екстенсивного ведення сільського господарства, є потенційними місцями для фітоінвазій. Про це свідчать останні публікації [2, 5—7].

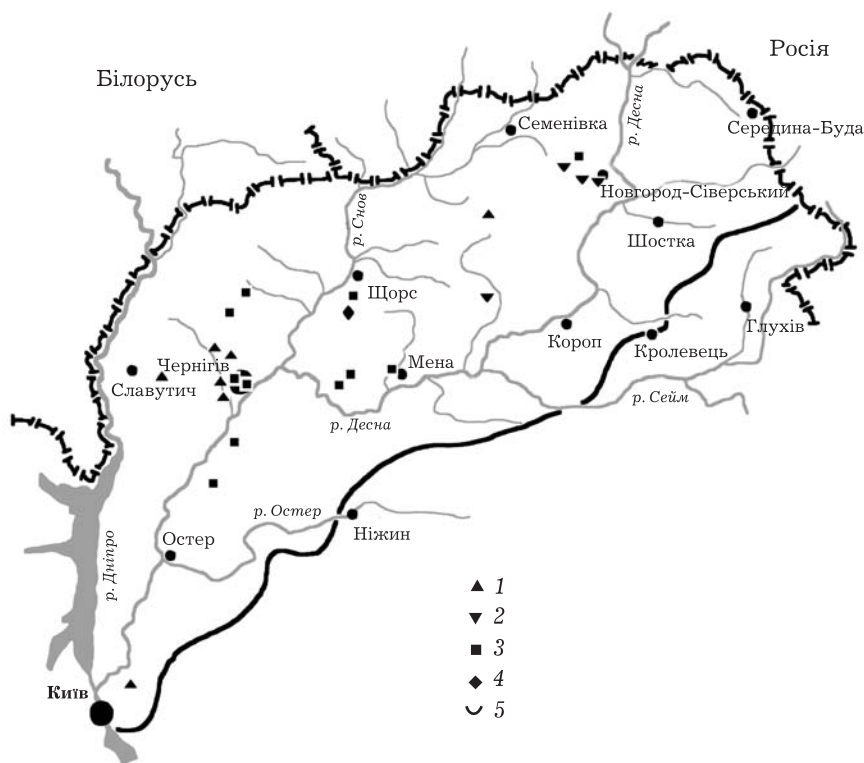
Метою нашого дослідження було встановити еколого-ценотичну приуроченість інвазійних видів на Лівобережному Поліссі. Дослідження проводили влітку 2005—2006 рр. Використовували маршрутні та напівстаціонарні методи. Матеріалом для роботи були 38 геоботанічних описів місцезростань інвазійних видів. Координати місцезнаходжень найбільш активних фітоінвазій фіксували за допомогою наві-

гаційного приладу "eTrex". При ідентифікації синтаксонів було використано синтаксономічні схеми польських [14] та українських [3, 10, 11] ботаніків. Номенклатура рослин наведена за [15].

Нами були виявлені нові місцезростання та досліджена еколого-ценотична приуроченість трьох адвентивних видів — *Heracleum mantegazzianum* Sommier & Levier (Apiaceae Lindl.), *Impatiens glandulifera* Royle (Balsaminaceae A. Rich.), *Rudbeckia laciniata* L. (Asteraceae Dumort.).

Heracleum mantegazzianum — кормовий та декоративний інтродуцент, природний ареал якого охоплює Передкавказзя і північну частину Західного Закавказзя. Від *Heracleum sosnowskyi* Manden. *H. mantegazzianum* відрізняється загостреними, сильно витягнутими кінцевими частками листка та довгими піхвами стеблових листків з добре вираженими великими вушкоподібними краями піхви [12]. Перші спроби культивування *H. mantegazzianum* датовані початком ХІХ ст. На Лівобережному Поліссі вид відмічений за межами агроценозів у 1990-х роках [2].

Нові осередки інвазії *H. mantegazzianum* виявлені нами у Новгород-Сіверському районі Чернігівської області (див. рисунок). Один з них, який має площу 0,5 га, розташований між сс. Печенюги та Форостовичі

Картосхема місцезнаходжень інвазій здичавілих інтродуцентів на Лівобережному Поліссі: 1 — *Heracleum mantegazzianum* Sommier & Levier за [2]; 2 — нові місцезнаходження *H. mantegazzianum*; 3 — *Impatiens glandulifera* Royle; 4 — *Rudbeckia laciniata* L.; 5 — межа зони мішаних лісів та лісостепової зони

на перехресті автотраси та залізниці (висота н.р.м. 200 м, N 52°02', EO 33°03'): вздовж шосе та в урочищі "Заров'є". Найбільший за площею (2,1 га) осередок розташований за 6 км на захід від м. Н.-Сіверський на перехресті автодоріг Н.-Сіверський—Семенівка та Чернігів—Грем'яч (висота н.р.м. 191 м, N 52°00', EO 33°11').

На лісових ділянках та узліссях *H. mantegazzianum* витісняє з трав'яного ярусу *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Agrostis vinealis* Schreb., *Convallaria majalis* L., *Chamerion angustifolium* (L.) Holub, *Gnaphalium sylvaticum* L., *Euphorbia cyparissias* L., *Galium verum* L., *Veronica spicata* L. У рудералізованих лучних та псамофітних угрупованнях цьому інвазійному виду поступаються як природні лучні трави (*Festuca pratensis* Huds., *Dactylis glomerata* L.), так і синантропні види. Серед останніх апофіти

(*Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Medicago falcata* L. aggr., *Melilotus albus* Medik., *Pastinaca sylvestris* Mill., *Daucus carota* L., *Berteroa incana* (L.) DC., *Arctium lappa* L.) та адвентивні види (*Lupinus polyphyllus* Lindl., *Cychorium intibus* L., *Centaurea diffusa* Lam.). Місцями проективно покриття *H. mantegazzianum* сягає 95%.

Синтаксономічна приналежність описаних угруповань є такою:

PULSATILLO-PINETEA SYLVESTRIS Oberd. 1992;

PULSATILLO-PINETALIA SYLVESTRIS Oberd. in Th.Müller 1966;

Cytiso ruthenici-Pinion Krausch 1962;

• *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum sylvestris* Shevchyk et V.Sl. 1996

EPILOBIETEA ANGUSTIFOLII R.Tx. et Preising 1950

EPILOBIETALIA ANGUSTIFOLII R.Tx. 1950

Epilobion angustifoliae R.Tx. 1950

- Calamagrostietum epigeios Juraszek 1928

ARTEMISIETEA VULGARIS Lohmeyer, Preising et R.Tx. in R.Tx. 1950

ONOPORDETALIA ACANTHII Br.-Bl. et R.Tx. 1943

Daucu-Melilotion Görs 1966

- Melilotetum albo-officinalis Sissingh 1950
- Berteroetum incanae Sissingh et Tideman in Sissing 1950

ARTEMISIETALIA VULGARIS Lohmeyer in R.Tx. 1947

Arction lappae R.Tx. 1937

- Arctio-Artemisietum vulgaris Oberdorfer ex Seybold et Th. Müller 1972

AGROPYRETEA REPENTIS Oberdorfer, Th.Müller et Görs 1967

AGROPYRETALIA REPENTIS Oberdorfer, Th.Müller et Görs 1967

Convolvulo-Agropyron repentis Görs 1966

- Convolvulo-Agropyretum repentis Felöldy (1942) 1943.

Impatiens glandulifera — декоративний інтродуцент, який походить із Західних Гімалаїв та Ост-Індії. В культурі відомий з 1839 р. [1]. Аналіз поширення цього адвентивного виду в Лівобережному Лісостепу та Україні в цілому наведений у публікації Г.А. Чорної [13]. На Лівобережному Поліссі був помічений за межами культури у 1980-х роках. У 1990-х роках спостерігали, що *I. glandulifera* інтенсивно проникає у рудеральні та частково порушені угруповання на перезволожених субстратах поблизу водойм та вздовж водотоків. Нами зафіксовано низку місцезростань цього виду на Чернігівщині (див. рисунок) у Козелецькому (с. Красилівка), Чернігівському (с. Красне), Ріпкинському (с. Вербичі), Городнянському (с. Бурівка), Менському (м. Мена, смт Березна, с. Гусавка), Щорському (с. Кучинівка), Новгород-Сіверському (с. Шептаки) районах та м. Чернігові (заплави річок Дес-

на та Стрижень). Найчисленнішою і найбільшою за площею (завдовжки близько 2 км, завширшки 10—30 м) є популяція *I. glandulifera* у с. Шептаки (висота н.р.м. 168 м, N 52°04', EO 33°09'), де вид заселяє евтрофні трав'яні болота, зарості *Salix cinerea* L. та вільшняк у заплаві р. Роми.

Найчастіше *I. glandulifera* трапляється в угрупованнях літніх однорічників на нітрифікованих, пересихаючих ділянках стоячих водойм, але при цьому не займає великих площ. Досить часто інтродуцент з покриттям 5—25% зростає у вологих екотопах з періодичним затопленням, де сформовані угруповання з переважанням лучно-болотних трав (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Valeriana officinalis* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Euphorbia palustris* L., *Stachys palustris* L., *Lythrum salicaria* L., *Geranium palustre* L., *Scirpus sylvaticus* L.). Рідше *I. glandulifera* проникає у ценози з домінуванням *Carex acutiformis* Ehrch., *C. appropinquata* Schum., *C. omskiana* Meinsh., *C. rostratae* Stokes, *C. riparia* Curtis, *C. vesicaria* L., *C. vulpinae* L., а також у прилеглі до них чагарникові (з домінуванням *Salix cinerea*) та лісові (з домінуванням *Alnus glutinosa* (L.) P.Gaertn.) болота, у трав'яному ярусі яких зростають види заболочених лук.

Синтаксономічна приналежність описаних угруповань є такою:

PHRAGMITO-MAGNOCARICETEA Klika in Klika et Novak 1941

MAGNOCARICETALIA Pign. 1953

Magnocaricion elatae W.Koch 1926

- *Caricetum rostratae* Rübel 1912
- *Caricetum elatae* Koch 1926
- *Caricetum appropinquatae* (Koch 1926) Soó 1938

Caricion gracilis Neuhäusl 1959

- *Caricetum ripariae* Soó 1928
- *Caricetum acutiformis* Sauer 1937
- *Caricetum vesicariae* Br.-Bl. et Denis 1926
- *Caricetum vulpinae* Nowiński 1928

MOLINIO-ARRHENATHERETEA R.Tx. 1937

MOLINIETALIA Pawłowski 1928

Filipindulion ulmariae Segal 1966

- Filipendulo-Geranietum W.Koch 1926
- Lysimachio-Filipenduletum Balátová-Tuláčková 1978
- Veronico longifoliae-Euphorbietum palustris Kornaś 1963

Calthion R.Tx. 1937

- Scirpetum sylvatici Eggler 1933

ALNETEA GLUTINOSAE Br.-Bl. et R.Tx. 1943

ALNETALIA GLUTINOSAE R.Tx. 1937

Alnion glutinosae Malcuit 1929

- Carici elongatae-Alnetum W.Koch 1926 ex Tx. 1931

SALICETALIA AURITAE Doing 1962

Salicion cinereae Th.Müller et Görs ex Passarge 1961

- Salicetum pentandro-cinereae Passarge 1961

BIDENTETEA TRIPARTITI R.Tx., Lohmeyer et Preising 1950

BIDENTETALIA TRIPARTITI Br.-Bl. et R.Tx. 1943

Bidention tripartiti Nordhagen 1940

- Bidentetum tripartiti Koch 1926
- Bidentetum cernuae Slavnic 1947.

Rudbeckia laciniata — декоративний інтродуцент, який походить з півдня Канади та східної частини США. В культурі відомий з 1622 р. [1]. На території північно-західної Росії вид належить до найактивніших інвазійних інтродуцентів. В Україні іноді трапляється у здичавілому стані [4]. На Східному Поліссі на території полишених поселень у здичавілому стані іноді трапляється махрова форма 'Golden Glow', яка не утворює насіння і періодично вимерзає.

У с. Рогізки Щорського р-ну Чернігівської обл. (висота н.р.м. 121 м, N 51°41', EO 31°52') ми вперше зафіксували інвазію типової (немахрової) форми *R. laciniata* у рудеральні та природні угруповання (див. рисунок). Популяція інвазійного виду зростає у трав'яному болоті на площі 0,25 га та смугою завдовжки 250 м і завширшки до 5 м за-

сеся береги каналу, який перетинає автомобільну дорогу Березна—Щорс. Серед рослинних угруповань, в які проникає здичавілий інтродуцент, маючи проективне покриття до 95%, провідне місце посідають ценози з домінуванням *Bidens tripartita* L., а також прилеглі до них болотисті луки, утворені *Agrostis stolonifera* L., *Alopecurus geniculatus* L., *Beckmannieta eruciformis* (L.) Host, *Deschampsia caespitosa* (L.) P.Beauv., *Blysmus compressus* (L.) Panz. ex Link, *Juncus compressus* Jacq., *Potentilla anserina* L., *Ranunculus repens* L., *Trifolium repens* L. Ці ділянки характеризуються багатими, слабкозасоленими ґрунтами важкого механічного складу, періодично затоплюються і є місцями випасання домашніх водоплавних птахів. У природних ценозах з домінуванням *Phalaroides arundinacea* (L.) Rausch., *Carex acutiformis*, *C. vesicaria*, *C. vulpinae* та серед лучно-болотного різнотрав'я трапляються поодинокі екземпляри *R. laciniata* і лише місцями покриття виду становить 1—3%. В описаному локалітеті інвазії рослини розмножуються як вегетативним шляхом, так і насінням.

Синтаксономічна приналежність описаних угруповань є такою:

PHRAGMITO-MAGNOCARICETEA Klika in Klika et Novak 1941

MAGNOCARICETALIA Pign. 1953

Caricion gracilis Neuhäusl 1959

- Phalaridetum arundinaceae (Koch 1926) Lib. 1931
- Caricetum acutiformis Sauer 1937
- Caricetum vesicariae Br.-Bl. et Denis 1926
- Caricetum vulpinae Nowiński 1928

MOLINIO-ARRHENATHERETEA R.Tx. 1937

AGROSTIETALIA STOLONIFERAE Oberdorfer in Oberdorfer et al. 1967

Agropyro-Rumicion crispi Nordhagen 1940 em. R.Tx. 1950

- Ranunculo-Alopecuretum geniculati R.Tx. 1937
- Blysmo-Juncetum compressi R.Tx. 1950

- com. *Agrostis stolonifera*-*Potentilla anserina* Oberdorfer 1983

MOLINIETALIA Pawłowski 1928

Filipindulion ulmariae Segal 1966

- *Lysimachio-Filipenduletum* Balátová-Tuláčková 1978

Deschampsion caespitosae Horvatic 1930

- *Deschampsietum caespitosae* Horvatic 1930

BIDENTETEA TRIPARTITI R.Tx., Lohmeyer et Preisling 1950

BIDENTETALIA TRIPARTITI Br.-Bl. et R.Tx. 1943

Bidention tripartiti Nordhagen 1940

- *Bidentetum tripartiti* Koch 1926.

За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. *Heracleum mantegazzianum* на Лівобережному Поліссі проникає насамперед у рудералізовані лучні та псамофітні угруповання класів *Artemisietea vulgaris* та *Agropyreteea repentis*. Рідше інвазійний вид заселяє трав'яні угруповання лісових вирубів класу *Epilobietea angustifolii* та трансформовані лісові ценози асоціації *Calamagrostio arundinaceae-Pinetum*.

2. Має місце активне поширення *Impatiens glandulifera* за межі рудеральних місцезростань у вологі екотопи з природними ценозами багаторічних трав класів *Molinio-Arrhenatheretea*, *Phragmito-Magnocaricetea*, а також у лісові та чагарникові заболочені угруповання класу *Alnetea glutinosae*.

3. Вперше для Східного Полісся описана інвазія *Rudbeckia laciniata*. Виявлено натуралізацію виду у заболоченій заплаві колишньої річки, де інтродуцент, проникнув у рудеральні угруповання літніх однорічників класу *Bidentetea tripartita* та умовно природні ценози багаторічних трав порядку *Agrostietalia stoloniferae* (клас *Molinio-Arrhenatheretea*) і заселяє трав'яні заболочені угруповання порядку *Molinietaalia* (клас *Molinio-Arrhenatheretea*) та класу *Phragmito-Magnocaricetea*.

1. Головкин Б.Н., Китаева Л.А., Немченко Э.П. Декоративные растения СССР. — М.: Мысль, 1986. — 320 с.

2. Лукаш О.В., Зав'ялова Л.В. *Heracleum mantegazzianum* Sommier et Levier (Ariaceae) на Чернігівському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 2003. — 60, № 5. — С. 561—566.

3. Онищенко В.А. Флористична класифікація рослинності Українського Полісся // Фіторизноманіття Українського Полісся та його охорона / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — С. 43—84.

4. *Определитель* высших растений Украины / Д.Н. Доброчаева, М.И. Котов, Ю.Н. Прокудин и др. — К.: Наук. думка, 1987. — 545 с.

5. Панченко С.М. Інвазійна спроможність північноамериканського виду *Sonchus canadensis* (L.) Gronq. в НПП "Деснянсько-Старогутський" // Укр. ботан. журн. — 2005. — 62, № 4. — С. 558—564.

6. Панченко С.М. Флора національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" та проблеми охорони фіторизноманіття Новгород-Сіверського Полісся: Монографія / За заг. ред. д-ра біол. наук С.Л. Мосякіна. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. — 170 с.

7. Панченко С.М., Мосякін С.Л. *Achyris amaranthoides* L. (Chenopodiaceae Vent) — новий адвентивний вид у флорі України // Укр. ботан. журн. — 2005. — 62, № 2. — С. 213—217.

8. Протопопова В.В., Мосякін С.Л., Шевера М.В. Фітоінвазії в Україні як загроза біорізноманіттю: сучасний стан і завдання на майбутнє / Ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. — Препр. — К., 2002. — 32 с.

9. Протопопова В.В., Шевера М.В., Григорак М.Ю. Еколого-економічні та логістичні аспекти фітозабруднення в Україні // Регіональні перспективи. — 2002. — 2 (21). — С. 19—21.

10. Соломаха В.А., Костильов О.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Синантропна рослинність України. — К.: Наук. думка, 1992. — 251 с.

11. Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П. та ін. Фітосоціологічна схема синтаксонів рослинності України / Ін-т ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. — Препр. — К., 1995. — 39 с.

12. Тихомиров В.Н., Яницька Т.О., Пронькина Г.А. Зонтичные Средней России: Определитель по вегетативным признакам. — М.: Аргус, 1996. — 88 с.

13. Чорна Г.А. Рудералізація прибережних місцезростань Придніпровської височини // Укр. ботан. журн. — 2001. — 58, № 1. — С. 35—40.

14. *Matuszkiewicz W.* Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. — Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2001. — 540 s.

15. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine: a nomenclatural Checklist / Ed. S.L. Mosyakin. — Kiev, 1999. — 345 p.

16. Protopopova V., Shevera M. Modern state of phytointvasions in Ukraine // 5-th Intern. Conf. on the ecology of invasive alien plants: Abstract Book. (Maddalena, 13—16 October, 1997). — Maddalena, 1997. — P. 94—95.

Рекомендував до друку В.І. Мельник

А.В. Лукаш

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченко, Украина, г. Киев

НОВЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ
ИНВАЗИЙ ОДИЧАВШИХ ИНТРОДУЦЕНТОВ
НА ЛЕВОБЕРЕЖНОМ ПОЛЕСЬЕ

На Левобережном Полесье Украины выявлены новые местонахождения инвазий трех адвентивных видов — *Heracleum mantegazzianum* Sommier & Levier, *Impatiens glandulifera* Royle, *Rudbeckia laciniata* L. Исследована их эколого-ценотическая приуроченность. Отмечено активное распростра-

нение этих видов за пределы рудеральных ценозов в естественные сообщества. Впервые для Восточного Полесья описана инвазия *Rudbeckia laciniata*, натурализация которой происходит в заболоченной пойме бывшей речки.

O.V. Lukash

Taras Shevchenko Kyiv National University,
Ukraine, Kyiv

NEW LOCALITIES OF INVASIONS OF THE
FERAL INTRODUCENTS IN THE LEFT-BANK
OF POLISSIA

In the Left-Bank of Polissia (Ukraine) the new places of invasions of the three alien species — *Heracleum mantegazzianum* Sommier and Levier, *Impatiens glandulifera* Royle, *Rudbeckia laciniata* L. are revealed, and their ecological and coenotic belonging is investigated. The distribution of these species from ruderal in natural communities is active. For the first time for East Polissia the invasion of *Rudbeckia laciniata* is described, naturalisation occurs in a swamped hood lands of the former river.